

УДК 17.026.4:14

ББК: 87.3 (4НІМ)

Максим Дойчик

КАТЕГОРІЯ “ГІДНОСТІ” У ФІЛОСОФІЇ ІММАНУЇЛА КАНТА

У статті аналізується зміст розуміння гідності людини у філософії Іммануїла Канта. Показано, що гідність – це виключна властивість людини як розумної істоти, як особистості. Стверджується, що підставою гідності людини є її свобода, що виявляється у моральному виборі, здійсненому на засадах обов'язку, у відповідності із моральним законом. Наголошується, що гідність, як максима буття людини, передбачає постійну рефлексію, самоаналіз.

Ключові слова: гідність, максима, закон, цінність, людина.

Актуальність дослідження феномену гідності зумовлена перш за все закономірними процесами індивідуалізації людини в умовах перманентних суперечностей соціокультурної еволюції людства. Історико-філософський дискурс щодо гідності людини є важливим ще й тому, що він, в значній мірі, сприяє визначенню усіх семантичних рівнів, можливих смислових вимірів цього поняття, допомагає розкрити його істинну природу.

В цілому дана тема у науковій літературі постає як етична, і тут відомі роботи В.А. Малахова, Г.Д. Бандзеладзе, Р.Г. Апресяна, А.А. Гусейнова, Е.В. Золотухіної-Аболіної та ін. У філософсько-правовому аспекті проблема гідності людини знайшла своє відображення у наукових здобутках О.В. Грищук. Специфіка ж кантівського розуміння категорії гідності, на нашу думку, не знайшла, у повній мірі, свого висвітлення, а отже, суттєвою постає потреба у її теоретичному осмисленні та узагальненні.

Що є гідність, як вона набувається і як її можна зберегти? Яким чином формуються необхідні умови тієї гідності, якої прагне людина? Питання даного змісту є вузловими у “Критиці практичного розуму” видатного німецького класичного філософа Іммануїла Канта (1724-1806).

У своїй філософії Іммануїл Кант дав обґрунтування суб'єктоцентристської картини світу, згідно із якою в центрі світу знаходиться

людина та її відношення до оточуючого світу. Вона – первинна, а світ – результат вчинків людини, яка усвідомлює, або ж не усвідомлює свій обов'язок.

На думку Іммануїла Канта, людська гідність є абсолютною засадою людського буття і обов'язку. Абсолютність цієї засади виражається не лише в тому, що людське буття перевищує інший світ, але, перш за все, в об'єктивно даній, неповторній і абсолютній якості людини, яка виявляється в ній не тільки в порівнянні з оточуючим світом, а є сутнісною основою людського буття. Саме тому людську гідність можна розглядати, як результат розвитку людини, усього людського роду. Своєю гідністю людина завдячує тому, що вона є суб'єктом пізнання, дій та обов'язку [2, с.41].

Визначальною лінією філософії Іммануїла Канта є виокремлення зв'язку між свободою та гідністю людини, дії якої верифікуються вищою моральною вимогою – категоричним імперативом.

Категоричний імператив містить приписи щодо вчинку, який виступає засобом для досягнення результату як цілі і є продуктом здатності людини до свободи дії на основі вищих безумовних принципів.

Категоричний імператив є найвищим принципом моральності, оскільки його слід виконувати не заради будь-яких інших цілей, під впливом тих чи інших обставин, а заради нього самого. Він не потребує жодних доказів, оскільки є продуктом чистого практичного розуму, тобто є інтелектуальним, і, перш за все, внутрішнім моральним примусом [3, с.37-38].

Принципова відданість закону є визначальним для кантівського розуміння гідності [3, с.90]. Саме у співвідношенні її за силою впливу із законом виявляється специфіка даної категорії. Гідність відповідає цінності самого закону, тобто є, по-перше, безумовною і однозначною цінністю, а, по-друге, має у собі раціональну основу.

Закон є дещо стійке, незмінне, властиве, за Іммануїлом Кантом, кожній людській істоті. “Моральний закон є святий (непорушний). Людина, щоправда, є досить-таки не свята, але людськість у її особі мусить бути для

неї святою” [3, с.98]. Якщо розглядати його як основу категорії гідності, це дасть змогу пояснити її постійність та ідентичність як якісної характеристики людини.

“Відданість закону” дає людині можливість бути дотичною до вищого блага, співмірного з моральною цінністю її особистості. До того ж, як зауважує Іммануїл Кант, дана категорія має ще й модальний характер: дія закону, за певних умов, не обов’язково веде до однозначних наслідків, тобто щось може відбутись, а може і не відбутись. Людині, для того, щоб бути добродісною, недостатньо лише дотримуватися морального закону; а й також слід щось чинити і заради нього самого; інакше ця відповідність буде просто випадковою і сумнівною [3, 90-91].

У “Критиці практичного розуму” Іммануїл Кант пише: “Дві речі сповнюють душу завжди новим і чимраз дужчим подивуванням і пієтетом, чим частіше й триваліше роздумуєш про них, – зоряне небо наді мною й моральний закон у мені” [3, с.176].

Отже, людина наділена гідністю саме як носій морального закону, і саме це вивищує її над самою собою. Гідність людини (моральне в людині) – це внутрішня, абсолютна і безвідносна цінність, що є метафізичною, вічною та незнищеною за своєю суттю [4, с.248].

Філософ стверджує, що людина, як розумна істота існує як мета сама по собі, і ніколи, і ніким не може бути витлумачена як засіб, що застосовується зовнішньою волею. Людина не може розглядатись як засіб для цілей інших людей та навіть власних цілей, а лише як ціль у собі, з погляду на те, що має гідність – внутрішню абсолютну цінність. Абсолютною цінністю може бути лише хтось, хто є істотою розумною і як ціль сама в собі здатен до самовизначення і відповідальності. У всіх своїх вчинках, скерованих як на саму себе, так і на інших розумних істот, людина завжди повинна розглядатися як самоціль і людство в її особі повинно бути для неї самої святим, беззаперечним: “У всьому створеному все що завгодно й для чого завгодно може бути вжите просто як засіб; тільки людина, а з нею

– кожна розумна істота є мета сама по собі. Вона є суб`єкт морального закону, який є святим, саме завдяки автономії своєї свободи. Саме тому кожна воля, навіть власна воля кожної особи, скерована на неї саму, є обмежена умовою згоди [її] з автономією розумної істоти, а саме: [тим, щоб] не підкорятися ніякому задуму, який є можливим за законом, який міг би виникнути з волі пасивного суб`єкта; отже, ніколи не використовувати її тільки як засіб, а водночас [розглядати] як саму мету. Цю умову ми слушно приписуємо навіть божій волі відносно розумних істот у світі як його творінь, через те, що вона [умова] ґрунтується на їх особистості, єдино через яку вони й є цілями самими по собі” [3, с.98].

Кожна розумна істота як ціль сама по собі повинна мати можливість розглядати себе у відношенні до законів. Те, що максими можуть бути всезагальними законами, вирізняє її як ціль саму по собі; звідси випливає, що розумна істота повинна розглядати свої максими з точки зору самої себе, але в той же час і з позиції інших, як таких, що встановлюють закони. Такий підхід до “золотого правила моральності” дозволяє Іммануїлу Канту більш глибоко визначити зміст категорії гідності.

Гідність у філософії людини Іммануїла Канта набуває статусу максими, правила, що керує поведінкою людини з постійним акцентом на всезагальність, тобто на прийняття усіма.

На думку Іммануїла Канта, основою гідності людини є свобода як автономія особистості. Він твердить, що автономія – є основою гідності людини і будь-якої іншої розумної істоти [3, с.38-39]. Відповідно, гідність передбачає індивідуальну рефлексію, осмислення свого Я, усвідомлення його автономії і, що важливо, самоідентифікацію.

Автономія – це стан коли індивіди є вільними від зовнішніх обмежень (примусу, насильства, різних форм погроз, маніпуляцій), керуються у своєму виборі власним розумом, відповідно до законів; це вчинки, дії індивідів, що є вільними і від зумовленості внутрішніми чинниками, які б впливали на їх вибір через некеровані бажання, пристрасті або упередження. Проте,

автономія як свобода не повинна переростати у сваволлю, при якій з даної причини можуть виникати різні за результатом наслідки. Моральна свобода особи полягає в усвідомленні і виконанні нею обов'язку, перш за все, перед самою собою та й іншими людьми, коли існують вільна воля і воля, підпорядкована моральному закону [3, с.38-39].

Свобода є відсутністю зумовленості, як такої, що діє в природі у формі детерміністичних взаємозв'язків чи законів. Якщо говорити кантівськими словами, це – “спроможність а priori детермінувати себе до дій не через емпіричні причини” [4, с.272].

Свобода, за Іммануїлом Кантом, є незалежністю від зовнішніх обставин, вона є природним правом людини. “Природжене право тільки одне-єдине: свобода – право, що притаманне кожному в силу його належності до людського роду” [3, с.99]. Вільна людина – це передовсім її дії, що мають бути наслідком вибору. Основою вибору є розум, суть якого полягає в універсальних принципах. Свобода – це здатність самостійно розпочинати дію чи вносити зміни у цьому світі [2, с.45].

Іммануїл Кант наполягає – всі люди є рівними у своїй здатності до автономії, а мораль вимагає поваги до кожного, хто здатен на таку автономію. Отже, люди мають користуватися рівною повагою внаслідок їх автономії, втручання в яку означало б порушення абсолютної моральної заборони [3, с.86-87]. Особливий наголос робиться філософом на тому, що автономія є однією із сутнісних ознак, підґрунтям гідності.

Отже, гідність – це прерогатива виключно людини як особистості порівняно з іншими природними істотами і пов'язана вона, насамперед, із постійністю рефлексії. Людина постійно повинна розглядати свої максими у двох напрямках: і з точки зору самої себе, і по відношенню, або з позиції, іншої людини, права якої також суверенні і мають бути враховані. Іншими словами, слід призвичаїтись до застосування розуму і враховувати не тільки свої вузько-особистісні інтереси, але й з позиції категоричного імперативу, високих ідеалів людства. Гідність людини має характер абсолютної

зобов'язуючої норми. З нею пов'язується абсолютний обов'язок людей щодо надання взаємодопомоги, особливо з боку тих, хто більше має таку можливість.

Іммануїл Кант послідовно заперечує доцільність пошуку зовнішніх підстав гідності у сфері практичної вигоди та зовнішньої користі. Вона незалежна від емпіричних умов. Гідність значуща сама по собі, оскільки відповідає моральному закону й змістовно зорієнтована на нього як ціль.

Усе, що є у феноменальному світі, для людини має свою ціну – відносну цінність, і може мати свій еквівалент. Проте те, що вище за всяку ціну, тобто є умовою самої себе і самоціллю, виявляє окрім відносної цінності, тобто ціни, також і свою внутрішню цінність – гідність. Лише людина є цінною сама по собі і не може мати жодного еквіваленту. Людині властива вроджена людська гідність. Гідність людини має своїм джерелом людську природу, вона притаманна як немовляті, яке ще не встигло нічого вчинити, так і запеклому злочинцю [2, с.41]. Іншими словами, гідність людини – це зовсім не те ж саме, що особиста. Особисту гідність ми заробляємо самі, вона зростає, якщо ми поведимося шляхетно, і втрачаємо, якщо вчиняємо підло.

У своїй метафізиці моральності Іммануїл Кант чітко розмежовує буття гідності та почуття гідності, емпірію та чистоту цього феномену. Бути гідним та почувати себе гідним не одне й те саме. Почуття гідності не є буттям гідності, оскільки воно – емпіричний факт [3, 165-166]. Звідси, почуття гідності не самодостатнє, оскільки обумовлене певними зовнішніми обставинами. Його необхідність ґрунтується на причинно-наслідковому зв'язку; воно, так би мовити, “історична необхідність”, обтяжена місцем і часом [5, с.16]. В житті людини важливу роль відіграють неясні заплутані способи дії та переконання. На волю людей також “має вплив їхня природа”. Воля людей не вільна від людського тіла з його чуттями, чуттєвістю та пристрасністю. Свою роль відіграють і різноманітні темпераменти, вплив соціального оточення [1, с.227-228]. При цьому Іммануїл Кант високо оцінює

роль практичного розуму. Саме в його компетенції упокорити природну чуттєвість людини. Чистий практичний розум стримує самолюбство, обмежуючи його як природне почуття, що діє в нас відповідно до морального закону, однією лише умовою: щоби воно знаходилось у відповідності із цим законом; тоді воно може бути названо розумним самолюбством. Проте по самооцінці він взагалі б`є нещадно, оскільки усі спроби високої самооцінки, які передують згоді з моральним законом, мізерні та необґрунтовані саме тому, що відповідність переконання, що відповідає цьому закону, є першою умовою гідності людини [3, с.82-83]. Моральний закон впокорює гординю людини, її зарозумілість, егоїстичне самовдоволення. Повага до нього має інтелектуальну, а не емпіричну підставу, "...це почуття – єдине, яке ми пізнаємо цілком а priori, і необхідність якого ми можемо осягти..." [3, с. 83]. Тобто першою умовою гідності є відповідність переконань, обумовлених моральним законом, чистою моральністю. Чистий моральний мотив "...є єдиним, котрий закладає характер [Charakter] (практичний послідовний спосіб мислення за незмінними максимами)", він "вчить людину відчувати власну гідність, – дає душі (dem Gemuthe) несподівану навіть для неї самої силу відірватися від усякої чуттєвої прихильності, коли та хоче стати панівною, і в незалежності своєї інтелігібельної природи й душевної величі, до чого людина й бачить себе призначеною, знайти щедре відшкодування за приношені жертви..." [3, с.166].

У буденній свідомості, визнає Іммануїл Кант, феномен гідності фіксується спорадично та фрагментарно. Цією "мішаниною" вона часом інтенційно дезорієнтує людину і, тим самим, суперечить своїй власній меті. Але саме буденне пізнання робить можливим перехід до вищого принципу, тобто розуміння сутності цього феномену в елімінації емпірії. В умовах загострення суперечностей суспільного буття, коли звичаї, переконання зазнають різного роду занепаду та деградації, стає можливою та бажаною чиста моральність, актуалізується ідея доброї волі та гідності людини. Чим більші загрози, чим небезпечніше ситуація, тим чистіше буде

викристалізовуватись моральність людини. Це мораль “всупереч”, яку Іммануїл Кант розробляє як зразкову [1, с.231].

Коли Іммануїл Кант стверджував, що не можна бути моральним, перебуваючи у залежності від “оточуючого середовища”, він, тим самим, закликав людину тверезо і спокійно сприймати те, що відбувається. Від себе самої людина може вимагати по максимуму, але не повинна висувати подібні вимоги до інших – лише може сподіватися, що інші виявлять бажання повторити її досвід [5, с.148].

Виховуючи і культивуючи гідність, обов`язково слід звернути увагу на поведінку. Гідність, для Іммануїла Канта, однозначно виявляє себе у відповідній поведінці: “Належна поведінка в житті робить людину гідною” [4, с.250]. Поведінка свідчить про людину, її особистісні якості, її значущість. За поведінкою можна стверджувати не тільки про те, чи гідна людина, чи ні, а й про те, чи щаслива вона у житті.

У своїй “Критиці практичного розуму” Іммануїл Кант постійно підкреслює і акцентує увагу на тому, що гідність людини визначається моральною цінністю її вчинків. А такими є тільки ті, що є безкорисливими і заснованими суто на почутті обов`язку. Тільки такі вчинки виявляють свободу, а отже і гідність індивіда. Різні спонуки, страх, надія, якщо вони стають принципами, то цілковито знищують усю моральну цінність вчинків [3, с.144]. Навіть у вихованні приклади шляхетних вчинків викликають лише непостійне та скороминуще душевне піднесення, тому серце молодій людині слід завжди підкоряти обов`язку, що дає більш тривалу впевненість у правильності своїх дій, дозволяє у своїх власних очах не втратити гідність [3, с.169]. Позірною моральністю, демонстративними благодіяннями можна здобути собі прихильність людей і навіть нетривалу любов, але тільки цим людина не зможе здобути повагу, тож найбільша добродійність робить людині честь тільки тим, що вона віддається відповідно до гідності [3, с.146].

Іммануїл Кант визнає – сумлінне виконання свого обов`язку, часом, може бути для людини і тягарем. І це – не найгірше, що стосується обов`язку,

оскільки його виконання неодмінно тягне за собою ще більші обов'язки [4, с.250].

Аналізуючи кантівське розуміння гідності не слід забувати про важливість переживання людиною свого власного образу, сприйняття нею самої себе, оскільки гідність, як внутрішня цінність, органічна з внутрішнім самовідчуттям, власною свідомістю, випробуванням внутрішнім поглядом: "... Людина живе і не може стерпіти, щоб стати у своїх власних очах негідною життя..." [3, 99]. Дане переживання, на думку мислителя, постає результатом поваги до чогось вищого, порівняно з емпіричним життям, його гедоністичним розумінням. Часом, за складних обставин, людина продовжує жити лише з почуття обов'язку, а не тому, що має бодай найменший смак до життя.

Гідність – це завжди перманентна моральна напруга, пов'язана з повагою до себе. Ця повага, якщо вона визначальна, якщо людина нічого так не боїться, як опинитись у своїх власних очах негідною, нікчемною при внутрішньому випробуванні самого себе, є найсуворішим моральним охоронцем, перепоною проникнення в душу нешляхетних, негідних імпульсів [3, с.176]. Саме це утримує людину від небезпеки втрати власної гідності: "Чи не підтримує чесної людини в найбільшому в житті нещасті, якого вона могла уникнути, якби тільки могла знехтувати своїм обов'язком, свідомість того, що вона зберегла й пошанувала у своїй особі людськість у [всій] її гідності, що вона не має причини соромитися себе й боятися внутрішнього погляду самоперевірки?" [3, с.99].

Людина, за Іммануїлом Кантом, може і повинна поставати гідною у своїх власних очах, тому що має у собі моральний закон. Людина потребує бачити свій образ у позитивному світлі гідності і саме це додає їй сили волі, впевненості і впевненості при несенні тягарю свого обов'язку, його виконанні. Таким чином, як і поведінка, як і кожен вчинок, так і відповідний образ є необхідними атрибутами гідності. Чим більшу силу має моральність над серцем людини, тим більш чисто вона представлена.

Гідність як максима життя, підкреслює Іммануїл Кант, органічно пов'язана з ідеєю особистості [3, 98] як мети самої по собі, і людина завжди повинна співвідносити свою поведінку з цією великою ідеєю.

Особливе місце у “Критиці практичного розуму” Іммануїла Канта займає розгляд питання взаємозв'язку гідності та щастя людини, питання про те, як людині стати гідною щастя: “Моральний закон вимагає від людини робити кінцевою метою всякої поведінки найвище можливе в світі добро. Але людина може сподіватися на здійснення цього добра не інакше як завдяки відповідності її волі волі Творця; і хоча в понятті найвищого добра як понятті певного Цілого, у якому найбільше щастя уявляється пов'язаним з найбільшою мірою етичної досконалості, [...] міститься і моє власне щастя, та все ж таки не воно, а моральний закон (який навпаки, строго обмежує умовами моє необмежене бажання щастя) є підставою визначення волі, яка призначена до сприяння найвищому добру. Тим-то й мораль, власне, є вчення не про те, як ми повинні робити себе щасливими, а про те, як ми повинні стати гідними щастя” [3, с.144-145]. Тобто гідність завжди залежить від моральності людини, її поведінки, оскільки в понятті найвищого добра ця поведінка є визначальною умовою усього іншого, а саме, і володіння щастям.

На підставі проведеного аналізу категорії гідності у кантівській філософії можна зробити висновок, що гідність є специфічною універсальною категорією, комплексною та синтетичною за своїм змістом, що охоплює світ людини і людського буття, результати її діяльності (гідна праця, гідне життя, гідні речі та ін.). Гідність – це мета і цінність, яка заснована не на інстинкті, а на розумі.

Гідність є безумовною, абсолютною цінністю, співмірною цінності самого закону. Для розуміння природи гідності визначальною є відданість закону, що обумовлює її специфіку. Стійкість і константність закону, як основи категорії гідності, обумовлює її постійність та ідентичність, як якості людини, відсутності її зовнішніх підстав у сфері практичної вигоди, її межове становище між чуттєвістю та інтелектом. Відданість закону визначає

раціональний та інтелектуальний характер гідності. В той же час зберігається залежність гідності й від “логіки серця”, від чеснот [3, с.171-176]. У зв'язку із цим, для пізнання даної сфери найбільш ефективним є практичний розум. Саме практичний розум, збагачений інтуїцією, приймається як інструмент і притаманна людині здатність гідного буття.

1. Гаєр М. Світ Канта: Біографія / З нім. пер. Л. Харченко. – К.: Юніверс, 2007. – 336 с.
2. Грищук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми. – К.: Атака, 2007. – 432 с.
3. Кант І. Критика практичного розуму / Пер. з нім., прим. Та післямова І. Бурковського; наук. ред. А. Єрмоленко. – К.: Юніверс, 2004. – 240 с.
4. Кант І. Рефлексії до критики чистого розуму / Пер. з нім. й латини та прим. І. Бурковського; наук. ред. А. Лой. – К.: Юніверс, 2004. – 464 с.
5. Савельєва М.Ю. После Канта. – К.: Издатель ПАРАПАН, 2006. – 152 с.

Maxim Doichyk

The Category of Dignity in Immanuel Kant's Philosophy.

The article deals with the essence of human dignity understanding in I. Kant's philosophy. Dignity has been identified as an exclusive human quality peculiar to a personality.

Being the maxim of human life, dignity presupposes permanent reflections and self-analysis.

Key words: *dignity, maxim, law, value, person.*